

značajnih osoba iz najnovije njemačke povijesti i njihovih sudbina (str. 223–233).

5. Nekoliko radova posvećeno je temi učenja dijaloga, strpljivosti i tolerantnosti, poteškoćama i zamkama s dijalogom u svagdašnjim međuljudskim odnosima i konačno manjku ili zastoju u dijalogu što svi mi više puta na ovaj ili onaj način doživljavamo. Vrijedi pročitati u tu svrhu živopisno pripovijedanje Dietharda Zilsa o učenju dijaloga čitav život (str. 337–342), prilog Vekoslava Grmiča o dijalogu kao govoru snošljivosti (str. 345–351), članak A. Kusića, o dijalogu u kontekstu međuljudskih odnosa (str. 353–362) ili pak tekst A. Bobaša o rock-glazbi kao mjestu dijaloga između Crkve i mladih (str. 363–375). Ovo nabranje dakako nije potpuno jer zbornik sadržava i druge vrijedne radove koje u navedenim tematskim cjelinama nisam izričito spomenuo, primjerice razlaganje S. Jurića o dijalogu kralja Salomona sa susjednim vladarima, svojevrsni esej M. Lukača o svetosti i dr. Ipak ne bih htio u ovom kontekstu propustiti a da ne spomenem i prilog K. Koeckh koja analizira svojedobno pisanje novina Narodni list o sudskom procesu vođenom protiv nadbiskupa Stepinca. Autorica na tom primjeru pokazuje kako je nemoguće bilo kakav dijalog u ideološkom ozračju. Posljednje stranice zbornika posvećene su samoj osobi slavljenika. Na njima P. M. Radelj donosi životopis i kronološki popis svih bibliografskih jedinica koje je Augustin Pavlović u svom plodnom i dugom radnom vijeku do sada objavio.

Na kraju se pridružujem željama priređivača a zacijelo i izdavača ovoga zbornika te slavljenika fra Augustina da se dijalog i razgovor nastavi na višestrukim razinama.

Nediljko A. Ančić

Stjepan Kušar, *Spoznaja Boga u filozofiji religije*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo, 1996., – 322 str. (Biblioteka Filozofska istraživanja, knj. 89).

Knjiga prof. dr. Stjepana Kušara, »Spoznaja Boga u filozofiji religije«, vrlo je važna i značajna za studij filozofije i teologije. Metafizičko i postmetafizičko promišljanje i viđenje Boga u filozofsko-teološkim djelima i znanstvenim spisima B. Weltea, naveli su autora da se pozabavi spoznajom Boga u filozofiji religije i da tako pokuša približiti Boga današnjem čovječanstvu. Filozofija religije kao posebna znanost danas zauzima sve više prostora u religijskim i religioznim znanostima. Bavi se graničnim pitanjima filozofije i vjere, tj. u religijama kuša otkriti samoniklu ljudsku misao koja se odnosi na drugu vrstu stvarnosti, na transcendentnu zbilju koja se pojavljuje u naravnom redu postojanja stvari. U posljednje vrijeme vrlo je malo katoličkih filozofa, izuzimajući M. Blondela, koji su se izravno posvetili cijelovitom proučavanju odnosa naravne i nadnaravne zbilje, bitne povezanosti ovih dviju različitih stvarnosti te čovjeka kao misaono-duhovnog bića u odnosu na apsolutno Biće – Boga. Jedan od izrazitih zagovornika filozofije religije, tj. da se religiju prouči s filozofskog stajališta, da se vjersku predaju i živu tradiciju uvrsti u filozofska istraživanja, bio je freiburški katolički filozof i teolog Bernhard Welte, suvremenik i prijatelj Martina Heideggera.

Poput M. Blondela (1861.–1949.), Welte je smatrao važnim naglasiti razumsku utemeljenost i opravdanost religije, pogotovo u naše vrijeme u kojem se ljud-

ska misao slobodno razvija. U svakom odlučnom pitanju, Welte je vidio mogućnost za uspostavljanje misaonih puteva koji su pristupačni današnjem čovjeku i koji ga mogu usmjeriti prema Bogu. Po mišljenju B. Weltea, čovjek svojim postupcima i činima potvrđuje pitanje smisla svog postojanja, a svojim odgovornim ponašanjem zahtijeva za druge vlastiti hod prema bezuvjetnoj Tajni koja svojom objavom u svijetu ulazi u ljudski spoznajni obzor. Upravo tamo gdje ovaj osobni Bog određuje bitno ljudsko ponašanje, nastaje religija u pravom smislu riječi, tamo postoji religiozni čovjek kao izvršitelj religije koji, potaknut i pokrenut Božjom inicijativom (milošću), izražava svoju povezanost s Bogom kroz vjeru, molitvu i štovanje.

U svom djelu »Religionsphilosophie« (1978.), Welte ustvari proučava odnos čovjeka i Boga koji čovjek izražava misaonim putem, razmišljajući o Bogu kao izvoru i počelu svega, koji svemu daje bitak i omogućuje da opstoji na poseban način, o čovjeku koji slobodno stupa u odnos s Bogom i izražava svoju povezanost s Njim u obliku razgovora, iskazujući mu čast i slavu u obliku molitve i štovanja, u znak zahvalnosti za darovani mu život. U prvom dijelu Welte govori o smislu filozofske misli uopće: o utemeljenosti filozofske misli na bitku, kao i o nedovršenosti filozofske misli; o smislu filozofije religije: o religiji kao stvari mišljenja, o religiji i ljudskoj misli, o religiji u filozofskom promišljanju, o opasnosti i koristi filozofije religije za samu religiju; o prepoimanju religije, analizirajući religiju kao odnos čovjeka prema Bogu, nutrinu i vanjštinu religije, bit i pojavnost religije, tj. pristupajući kritički religiji; o religiji i filozofiji religije u suvremenoj filozofiji, raspravljajući o filozofiji kao svjetonazoru, o filozofiji kao znanosti i religiji, osvrćući se na Wittgensteinov traktat o Bogu, na kritički i racionalni

stički pristup religiji Karla Poppera, Hansa Alberta i pripadnika Frankfurtske škole.

U drugom dijelu Welte raspravlja o Bogu kao principu religije, svodeći dosadašnje misaone (razumske) dokaze za Božju opstojnost na samo dva koncipirana puta koji počivaju na iskustvenoj spoznaji postojanja izvjesnog »Ništa« prije i poslije ljudskog postojanja: Dasein (tu-bit) i Nicht-Dasein (ne-tu bit). Ovo »Ništa« nije bez ikakva sadržaja; »Ništa« je ustvari sam Bitak stvari; heidegerovski rečeno »Ništa« je skrivaonica Bitka, a Bitak je kućište bića. Tu-bivstvovanje i ne-tubivstvovanje očituje nepostojanost kontigentnog bića i upućuje na postojanost jedino nužnog Bića. Zato Welte, u prvom konceptu iskustvenog puta, pokušava shvatiti samu bit »Ništa« na temelju iskustva postojanja nužnog bića, na temelju ljudskog iskustva postojanja i iščezavanja u vremenu i prostoru: iskustvenost »Ništa«, dvosmislenost »Ništa«, odbijajuće »Ništa«, beskonačnost i bezuvjetnost »Ništa«. »Ništa« nije stvar ili subjekt, »Ništa« kao Drugo tu-bivstvovanje, iz čega se može zaključiti da je »Ništa« ustvari »Nešto« beskonačno i bezuvjetno, da »Ništa« treba shvatiti kao pojavnost beskonačnog i bezuvjetnog, kao onostranost bivstvjućeg (Seienden), koje je ispred ljudskog postojanja te da mu treba kritički pristupiti pod filozofskim i teološkim vidikom.

U drugom konceptu iskustvenog puta: »Ništa iza (poslije) ljudskog postojanja, Welte pokušava obrazložiti »Ništa« na temelju razmišljanja o nebivstvjućem (Nicht-Seiende) koje ostaje uvijek upitno i otvoreno, na koje nema odgovora, koje se zasniva na logici ljudske misli, koje je ustvari Tajna. Oba ova koncepta iskustvene spoznaje Welte provjerava i objašnjava u zrcalu starih mišljenja, prvenstveno Tomina dokaza po učinku (demonstratio per effectum) koji upućuje na uzrok, Ansel-

mova ontološkog dokaza: »Id quo maius cogitari nequit« te Kantove kritike svih dokaza za Božju opstojnost.

Welte pokušava shvatiti obilježje (svojstva) apsolutne Tajne, njezino postupno osobno objavljivanje kroz njezino samoizvršenje i priopćivanje u svijetu, pri čemu se nameće pitanje smisla i značenja osobnosti Boga, pitanje Temelja i osobne temeljne strukture bivstvovanja (Seienden), pitanje transcendirajuće osobnosti apsolutne Tajne. Welte ne zaobilazi božanstvenost apsolutne Tajne – »božanstvenog Boga«, njegov lik i objavu u ljudskom obliku, Božje očitovanje kao mogućnost, sveto kao očitovani fenomen, Božje očitovanje kao stvarnost. Welte se bavi povijesnom promjenom Božjega lika, skrivenošću Boga (Deus absconditus) unatoč njegove objave, mnogostrukim oblicima njegova objavljivanja, njegova poistovjećivanja s čovjekom, s društvom kao i njegove odjeljenosti od društva. U tom kontekstu Welte ističe značaj iskustvenog koncepta s obzirom na krajnja pitanja, dvosmislenosti »Ništa«, etički postulat, povijesno sjećanje, pri čemu upozorava na razne vrste ateizma: negativni ateizam, kritički ateizam, pozitivni ateizam, ne upuštajući se u objašnjenje ove problematike.

U trećem dijelu svoje knjige »Religionsphilosophie«, Welte promatra čovjeka kao izvršitelja religije, tj. promišlja čovjekov odnos prema Bogu koji dolazi do izražaja u njegovoj vjeri u Boga, u njegovom priznavanju i štovanju Boga. Čovjekovu vjeru Welte promatra s nekoliko aspekata: vjera i znanje, vjera i osobna sloboda, obrazac vjerovanja, vjera u smislu pouzdanja u Boga i u postojanje zla, vjera i čudo. Svoju povezanost s Bogom čovjek izražava kroz molitvu koja može biti u obliku šutnje (šutnja kao sabranost, šutnja kao pobožnost, šutnja kao zahvalnost), u obliku

govora (teološki govor o Bogu, simbolički govor, »povjerljivost srca«, govorno značenje molitve, pobožnost i hvala), kao štovanje Boga u zajednici. Na koncu Welte upozorava na samu bit religije i na mogućnost njezina iskrivljivanja, na zlouporabu religije kao ideologije te na mogućnost pretvaranja religije u religiozni fanatizam, zaključujući da je religija na neki način »kraj bez kraja« (Ende ohne Ende).

Poslije »Religionsphilosophie«, Welte je objavio jedno manje djelo pod naslovom: »Was ist Glauben? Gedanken zur Religionsphilosophie« (1982.). Kao što je vidljivo iz samog naslova, radi se o nadopuni njegova prethodnog djela u kojem obrađuje vjeru na temelju odnosa (relacije) čovjeka i Boga. Ova je studija također povezana s njegovim ranijim djelom: »Heilsverständnis« (1966.) u kojem Welte kuša protumačiti mogućnost čovjeka da shvati to što mu nalaže vjera. U djelu: »Was ist Glauben?« Welte raspravlja o samom izvršenju vjerovanja, o onom što se u klasičnoj teologiji naziva »fides qua creditur«.

Ovo izvršavanje koje nam nalaže vjera ne smije se zacijelo promatrati odvojeno od života, nego uza svu razliku to posebno obraditi i spojiti sa životom, upozorava sam autor u prethodnoj napomeni ovog djela. U središtu pozornosti je zapravo živa i djelotvorna vjera. Welte s profinjenim osjećajem postavlja pitanja koja zaokupljaju i danas misaone ljude koji se zanimaju za vjeru i znanje, za razliku između vjere i znanja, što je vjera i kako se dolazi do nje, ima li vjera u današnjem sekulariziranom svijetu neko značenje te kako je moguće vjerovati u Boga i u Isusa Krista. Nastavljajući svoja razmišljanja o temeljnim ljudskim i međuljudskim iskustvima Welte dolazi do zaključka da je vjera nužno ljudsko izvršenje koje zapravo omogućuje ljudsko opstojanje (Dasein) i da je vjera svojstvena ljudskom biću.

U studiji »Was ist Glauben?« Welte produbljuje misli svog ranijeg djela »Religionsphilosophie« i još jednom odlučno ističe razumsku utemeljenost vjere i njezino egzistencijalističko obilježje u ljudskom opstojanju. Kao i u »Religionsphilosophie«, u prvom poglavlju obrazlaže smisao filozofskog obrađivanja vjere, mogućnosti filozofskog tumačenja vjere, nužnost filozofije vjere u sadašnjem povijesnom položaju. U drugom poglavlju u središtu je pozornosti egzistencijalistička utemeljenost vjere: opstojnost kao vjerujuće izvršenje (ostvarenje); u trećem poglavlju Welte analizira izrazitu vjeru u Boga, iznosi razloge za razne mogućnosti izrazite vjere u Boga te razne oblike izbjegavanja vjere u Boga. U četvrtom poglavlju riječ je o međusobnoj vjeri: prvo analizira polazište međuljudskog vjerovanja u ljudskom opstojanju, zatim međuljudski odnos kao temelj međuljudskog vjerovanja i na koncu strukturu međuljudskog vjerovanja na temelju svjedočenja i vjere. U petom poglavlju Welte tumači vjeru u Boga po vjeri u Isusa Krista: prvo polazi od pretpostavke za mogućnost vjerovanja u Isusa, zatim analizira prethodno gledanje na Isusa i na koncu ljudsku genezu i strukturu vjere u Boga po vjeri u Isusa.

Welteovu nauku o Bogu u filozofiji religije i u teologiji nije moguće shvatiti bez dobrog poznavanja svih njegovih djela. Na prvom mjestu treba spomenuti njegov habilitacijski rad o filozofskoj vjeri u shvaćanju Karla Jaspersa i Tome Akvinskoga (1949.), njegove filozofske naučne rasprave o različitim predmetima religije i teologije, sabrane i objavljene pod naslovom: »Auf der Spur des Ewigen« (1965.). U ovom djelu Welte tumači Hegelov pojam religije, bit i nebit religije, Božji dokaz i fenomenologiju religije, povijesno svjedočanstvo kršćanske vjere, bitnu strukturu religije kao znanosti, filozofiju u teologiji, promjenu strukture katoličke teolo-

gije u 19. stoljeću. To su zapravo Welte-ova predavanja i rasprave iz filozofije religije koje je održao u razdoblju od 1945. do 1964. na Sveučilištu u Freiburgu. Sljedeće godine Welte je objavio i drugo djelo pod naslovom: »Heilsverständnis« (1966.), u kojem pokušava protumačiti pojam spasenja; riječ je zapravo o filozofskom istraživanju nekih pretpostavki u razumijevanju kršćanstva.

Nakon ovog djela Welte je nastavio svoja filozofsko-teološka istraživanja o vremenu i tajni (skrivenosti) Boga, nastojeći kršćansko poimanje Boga približiti suvremenoj filozofiji. Mogućnost nadilaženja metafizike Welte je u početku vidio u Heideggerovoj filozofiji o Bitku i vremenu kao i u Tominoj negativnoj teologiji. Međutim, ubrzo se uvjerio da Heideggerova filozofija nije prikladna za analiziranje određenih gorućih pitanja koja se odnose na shvaćanje Božje stvarnosti u vremenitosti. Stoga se Welte okreće k novim znanstvenim teoretičarima, kritičkim racionalistima kao što su Karlo Popper, pripadnici Frankfurtske škole, Herbert Marcuse i dr. Ovi se mislioci izrazito bave »novim humanizmom i dijalektikom cjelovitosti i napretka"; tumače kako se ekonomsko-tehnički razvoj, s jedne strane, i humana integracija (cjelovitost), s druge strane, odnose obrnuto proporcionalno. Tako filozofija religije poprima kritičko-društveni obrat. Svoje studije i članke o hermeneutičkoj zadaći filozofije i teologije, o položaju filozofije unutar teologije s povijesnog stajališta, o filozofskom shvaćanju u teologiji, Welte prvo objavljuje u znanstvenim časopisima u razdoblju od 1966.–1974., a zatim u knjizi: »Zeit und Geheimnis« (1975.). Filozofsko teološka razmišljanja o Vječnome i vremenu u kojem čovjek započinje svoj život, otkrivati sebe i spoznavati zbilju oko sebe i u sebi neprestano su zaokupljala Weltea. Stoga njego-

vo prvo opsežno djelo nosi naslov: »Auf der Spur des Ewigen« (Na tragu Vječnoga), božanskog Boga, a posljednje: »Zwischen Zeit und Ewigheit« (1982.) (Između vremena i vječnosti).

Stjepan Kušar pozabavio se Welteovom filozofijom religije u svojoj doktorskoj disertaciji: »Dem göttlichen Gott entgegen denken« (Misliti u susret božanskom Bogu) koju je preveo na hrvatski jezik i objavio u biblioteci Filozofska istraživanja, pod naslovom: »Spoznaja Boga u filozofiji religije«. U pisanju svoga rada Kušar jedva da se razlikuje od B. Weltea s obzirom na uzvišenost predmeta koji obrađuje, promišlja i istražuje, tj. s obzirom na »božanskog Boga«, puteve koje predlaže kao najprikladnije i najpouzdanije u otkrivanju Boga, te metodu koju u svom istraživanju primjenjuje.

Kušar nije pogriješio kad se odlučio za proučavanje filozofsko-teološke misli B. Weltea u njegovim djelima i spisima, kušajući otkriti »božanskog Boga« u njegovoj filozofiji religije. Želeći ući u Welteov način razmišljanja, Kušar je odlučio ići Welteovim putem, slijediti njegovu znanstvenu metodu u promišljanju »božanskog Boga«, utemeljenu na filozofiji i teologiji, naročito što se tiče razumskog poimanja Boga u metafizičkom i postmetafizičkom viđenju Boga. Teološko tumačenje objave Boga čovjeku i svijetu, način njegova objavljivanja te odjek same objave Boga i njegove poruke u ljudskom životu, bilo u pozitivnom smislu, prihvaćanjem Boga – »homo religiosus« – bilo u negativnom smislu, odbijanjem pa čak suprotstavljanjem Bogu i njegovoj ponudi »spasenja« – »homo areligiosus«, »atheos« – nažalost, nije moglo doći do izražaja zbog usredotočenosti na glavni predmet istraživanja i zbog strogog pridržavanja zadane teme u naslovu, na što autor u uvodu izričito upozorava.

U uvodnom dijelu Kušar objašnjava Welteovo shvaćanje filozofske misli, njezinu ulogu i značenje u odnosu na teologiju. Drži da je Welteovo filozofiranje bitno povezano s vjerom, ali ne u smislu nesamostalnosti nego emancipacije filozofije u teologiji, tj. razumskom pristupu vjerskim istinama. Razlikujući se od velikih idealističkih sustava Welte, po mišljenju Kušara, ne integrira teologiju kršćanstva u filozofsku misao kao jednu od faza u samorazumijevanju pojma ili ideje, jer filozofija ne stvara teologiju, nego je pokušava shvatiti. Welte je istodobno »čuvar granice« između filozofije i teologije kao i zagovornik njihove povezanosti i upućenosti jedne na drugu. Upravo s toga stajališta Welte pokušava shvatiti filozofska polazišta Nietzschea, Jaspersa, Heideggera, sljedbenika Frankfurtske škole i znanstvenih teoretičara (K. Popper, H. Albert, H. Marcuse), koji ne pridaju veliku važnost teološkoj misli, s jedne strane, te upozoriti na osebjnost tradicionalne kršćanske misli, počevši od sv. Augustina do Tome Akvinskoga i Meistera Eckharta, od Pascala do Kierkegaarda, koja ne osiromašuje već obogaćuje ljudsku spoznaju, s druge strane.

U drugom dijelu, autor se bavi Welteovim tumačenjem Jaspersovog i Akvinćevog shvaćanja Božje opstojnosti s metafizičkog stajališta, ostavljajući otvoreno pitanje Tominog poimanja »desiderium naturale« na temelju egzistencijalističkog povjerenja u apsolutnu stvarnost samog Bitka o kojem govori Jaspers. Welteovo isticanje važnosti Tomine negativne teologije u spoznaji Boga, autor smatra značajnim jer ima dosta sličnosti s egzistencijalističkom filozofijom modernih mislilaca (Jaspers, Heidegger). To je Welteu pomoglo da koncipira dva temeljna puta k Bogu koji počivaju na iskustvenoj spoznaji »Ništa« (nepostojanosti) prije i »Ništa« (nepostojanosti) poslije čovjekova opstojanja i pojavljivanja u svijetu. »Ništa« kao skrivaonica

Bitka, u Heideggerovu shvaćanju Bitka i vremena, Ništa kao sam Bitak – »ipsum esse« u Tominom shvaćanju »De ente et essentia«.

Natpojmovnost i neopredmetivost Boga, neizrecivost i bezimenost Boga primjereni su pojmovi filozofskom promišljanju, jer o Bogu se ne može znati kako on jest i što on jest, nego se može znati kako i što on nije. Zato treba ozbiljno uzeti u obzir Božju neopredmetivost i bezličnost, jer ga nikakve slike, likovi ili kipovi ne mogu vjerno predstaviti; on jednostavno jest – »qui est«, »ipsum esse«, »actus purus« (Toma Akvinski). Stoga Welte neprestano naglašava da je Bog s onu stranu svih misaonih predodžbi, onkraj svega, nezamisliv i neizreciv. Welte to smatra vrlo važnim naglasiti, jer su mnoge slike o Bogu davno izbljebile i srušene. Transcendenciju Boga treba ozbiljno uzeti u obzir i u mišljenju i u religioznom ponašanju. Welte je nedorečen u svom izricanju Boga. Iskustvo Boga odnosno mogućnost njegova postojanja pokazuje se baš u susretu s »Ništa«, naročito kad čovjek razmišlja o smrti i o svom skorom povratku u »Ništa«.

Kušar se osvrće na Welteovo promišljanje Boga u kojem dolazi do izražaja trostruka razlika: ontološka, fenomenološka i teološka, tj. raznolikost bogastva u bivstvovanju Boga, u pojavljivanju i objavljivanju Boga u prostoru i vremenu. Welteovo je polazište metafizičko koje on nastoji prevladati. Njegova razmišljanja o Bogu svodi se na izvršenje i ostvarenje ontološke razlike koja vlada između bića u njegovoj bićevitosti i samog Bitka. Naime, zahvaljujući Bitku biće je to što ono uvijek jest: ovo i takvo koje prima bitak (koje je pozvano u bitak, u život, u bivstvovanje od samog Bitka koji oduvijek bivstvuje i jest – »ipsum esse«).

Kušar dobro uočava da je Welteovo poimanje Boga pod utjecajem K. Jaspersa

i Tome Akvinskoga. Jaspers tematski raspravlja o filozofskom temeljnom djelovanju kao transcendiranju. Čovjek je biće koje opstoji u svijetu i koje transcendirira svijet; to se očituje samim njegovim postojanjem i sviješću vlastitog bivstvovanja u graničnoj situaciji. Samim postojanjem čovjek je pred Transcendencijom. To je za Jaspersa sam Bitak ili Transcendencija ili Bog. Sva ova nadbića ili transcendencije Jaspers naziva »Šifrom« koju može čitati samo biće koje postoji i shvatiti je kao znak transcendencije u njegovom postojanju. Opažati i biti zapažen izvršava se kao filozofska vjera u kojoj dolazi do izražaja ontološka razlika: svjetskog, znanog i opredmećenog i onog što se ne može izreći, nego što se samo objelodanjuje (sviće) u bivstvovanju ljudskog bića. Čovjeku je svojstveno postojati i transcendirati sebe; to je njegova bit.

Slično postupa i Toma Akvinski u tumačenju ontološke razlike koja vlada između bića i njegove bićevitosti (biti) i samog Bitka na koji upućuje težnja za blaženstvom i peterostruki putevi koji ga zahtjevaju kao apsolutnu Puninu. Ta apsolutna Punina nije shvaćena pozitivno, ona je jednostavno različita od svjetovnosti bića, premda se njegovim posredstvom objavljuje. Tu transcendentnu Puninu Jaspers naziva »Šifrom«, dok je Toma Akvinski identificira s onim što se naziva Bog. Boga kao Šifru, Transcendenciju Jaspers ne shvaća kao nešto osobno, za razliku od Tome Akvinskog koji dopušta misliti sam apsolutni Bitak kao osobnu vrijednost, što više on je utemeljujuća Tajna koja se tiče same biti svega postojanja. Autor je mišljenja da je Jaspersovo i Tomino poimanje Boga bilo moguće baš zato što se misaoni put k Transcendenciji koncipira na temelju ontološke razlike. Naime, u ovoj se suvislosti Transcendencija ili sam Bitak, ili Bog očituje kao iznad svakog bića

odnosno svega svjetskog, jednostavno uzvišen, uzdignut i nepredočiv.

U trećem dijelu, autor iznosi Welteovo zanimanje za bit Svetoga na temelju njegova pojavljivanja i njegova pokušaja da nađide metafizički način mišljenja u kojem dolazi do izražaja ontološka razlika Svetoga kao najdublje ontološke Tajne svake stvarnosti i koja se izjednačuje sa samim bitkom. Ovdje ontološka razlika vlada kao neprekoračiva granica između bića i samog natpojmovnog i transcendentnog bitka koji se doživljava i shvaća kao sveta Tajna. Za Weltea je očito da postoji veza između promišljanja samobitka čovjeka u njegovom svijetu i otkrivanja njegova bitnog unutarnjeg odnosa prema transcendentiji kao drugoj strani ontološke razlike, tj. onostranosti bića i njegove bićevitosti. Tu Transcendenciju zbog njezine neizrecivosti i nepojmljivosti Welte naziva raznim imenima: Beskonačno, Bezuvjetno, Nadbiće, Ništa.

Stoga se autor u četvrtom i petom dijelu svog znanstvenog istraživanja o spoznaji Boga posebno pozabavio Welteovim shvaćanjem »Ništa« kao fenomenalnim izrazom natpojmovnog (kategorijalnog), dakle, razumskog obilja, nazivajući ga smislenom i temeljnom Tajnom. Svaki pokušaj misliti Boga završava izjednačavanjem s najvišim metafizičkim pojmom (Bitak, Transcendencija, prva Istina, najviše Dobro), što se u religiji naziva Bog (quinque vitae). Tako su metafizika kao misao o biću i govor o Bogu (najuzvišenijem Biću) suglasni s obzirom na najviši pojam, odnosno pojmove.

Svi ovi pokušaji bili su učinjeni da se nadvlada metafizički način mišljenja Boga koji se očituje u ljudskom načinu opstojanja. Za Weltea je čovjek relacionalno (odnosno) biće, nedovršeno biće, biće koje se događa (ostvaruje) kroz višestruke odnose, kao postojanje svijeta (Jaspers), kao biti-u-

-svijetu bitka (Heidegger), kao događanje uzajamne upućenosti jednog na drugo duše i tijela (Toma Akvinski), kao božansko djelovanje u ljudskom djelovanju (M. Blondel); dakle, čovjeka treba shvatiti kao biće u svijetu. Na temelju tog događajućeg-živog odnosa čovjeka i bića (bitka), postoji mogućnost da se promisli Transcendentno i da se u nj uvjeri. To se događa promišljanjem povijesnog načina objavljivanja Boga, jer samo povijesno iskustvo omogućuje govoriti o »božanskom Bogu«.

Takav način mišljenja došao je do punog izražaja u Eckhartovu shvaćanju odnosa stvorenja u njegovoj nepostojanosti i Stvoritelja, punine Bitka u kojoj čak iščezava ontološka razlika između ljudskog i božanskog Ja. U potpunom sjedinjenju s Bogom napetost subjekt-objekt nestaje, što znači da je Boga moguće spoznati i osloviti samo u živom odnosu s njim. Čovjek Boga spoznaje kao Sveto, kao potresni, očaravajući Misterij (Tajnu), koji ga uzdiže iznad njega samoga. Na ovoj svetoj Tajni utemeljena je svaka stvarnost i ona se očituje u ostvarivanju ljudske egzistencije (kroz ljubav, krivnju, smrt) kao iznad njega samog i njemu unutarnjija od njega samog, kako to ističu sv. Augustin ("intimior intimo meo et superior summo meo") i Toma Akvinski ("unde oportet quod Deus sit in omnibus rebus, et intime« (Sum. teol. I, q. 8, a. 1). Ova Tajna može postati spasenosna za čovjeka, štoviše on je može i smije držati izvorom spasenja; u mogućnosti je osobno spoznati da joj duguje svoje postojanje, da ga ona drži i da je smije shvatiti kao transcendirajuću osobnost, i da je samo kao takva u stanju otvoriti se čovjeku.

U cijelom tom misaonom procesu dolazi do izražaja fenomenološko-hermeneutičko mišljenje, čiji se smisao nalazi u čovjekovom otvaranju religioznom simbolu koji se događa u nutriini čovjeka. U tom slučaju čovjek ne pita za ulogu religioznog

simbola, nego za njegovu bit koja se pokazuje u samom religioznom izvršenju. Smisao je religioznih simbola da uprisutne »božanskog Boga« u društvu. Po njima »božanski Bog« usmjeruje (potiče) religiozno ponašanje, a religioznim ponašanjem čovjek odgovara Bogu na doličan način. Riječ je o osobnom religioznom stajalištu, o osobnom gledanju na religioznu predaju koja se izražava kroz vjeru, molitvu i štovanje »božanskog Boga«, o shvaćanju njezine poruke. Tu više nije riječ o samom promišljanju »božanskog Boga«, nego o samom susretu sa živim Bogom kojeg se nikad ne može potpuno obuhvatiti, shvatiti i opisati.

Božansko bogojavljenje (očitovanje) izaziva u čovjeku pobožnost i osposobljava ga da to izrazi na simboličan način. Čovjek kao misaono biće nužno je upućen na savršeno misaono Biće, Boga; mora biti u živom odnosu s Njim, ako želi nešto više saznati o Njegovoj postojanosti i o svojoj uvjetovanosti, ne samo na temelju razumskih pretpostavki, nego prvenstveno na temelju svoga vlastitoga postojanja. Ovakav način promišljanja »božanskog Boga«, do kojeg je autor došao na temelju proučavanja Welteovog shvaćanja Boga i filozofije religije u konkretnom životu ljudskog postojanja, omogućuje bolji uvid u odnos čovjeka kao relacionog kontigentnog bića prema Bogu kao apsolutno savršenom i slobodnom Biću i tako pridonosi cjelovitijoj ljudskoj spoznaji naravnog i nadnaravnog reda postojanja stvarnosti u njihovoj sveukupnoj zbilji.

Na kraju, nekoliko riječi o hrvatskom izdanju Kušarove disertacije: »Dem göttlichen Gott entgegen denken«, pod naslovom: »Spoznaja Boga u filozofiji religije«. Iz samog prijevoda je očito da je bilo vrlo teško prevoditi jedno tako složeno filozofsko-teološko djelo. Smisao i značenje svo-

ga djela pisanog na njemačkom jeziku sam autor je uspio vjerno prenijeti u hrvatskom izdanju, ali je dao mogućnost i drugima da potraže sretnije izraze nekih njemačkih pojmova kao što su: »transzendieren als Selbstvollzug des Menschen«, »vom Ausfall des Heiligen«, »zur Selbsteröffnung des Denkens«, »zur Realität der Begründung des Heiligen«, das Sinn-Prinzip an sich selbst: das göttliche Geheimnis«, Annäherungen an die nachmetaphysischen Sicht Gottes«, itd.

Uz izbor literature najnovijih naslova, autor navodi još neke važnije naslove koji su se pojavili u proteklih deset godina od objavljivanja njegove doktorske disertacije na njemačkom jeziku: »Dem göttlichen Gott entgegen denken«; nedvojbeno je da ova literatura može dobro poslužiti u novim istraživanjima odnosa filozofije i teologije, filozofije i religijskih znanosti, no smatramo da bi navedena literatura bila korisnija novim istražiteljima da je autor uz navedena djela naveo i prijevode tih djela na hrvatskom jeziku, kao i najnovija djela i studije domaćih autora o ovoj problematici.

Knjiga prof. dr. Stjepana Kušara: »Spoznaja Boga u filozofiji religije«, 89. u nizu biblioteke Filozofska istraživanja Hrvatskog filozofskog društva u Zagrebu, dragocjena je i značajna za razumijevanje odnosa filozofije i teologije, posebice je značajna za našu znanstvenu i kulturnu javnost koja je godinama bila lišena mogućnosti da nešto više sazna i čuje o religioznim sadržajima na znanstvenoj razini. Knjiga zavrjeđuje svaku pozornost i bila bi velika šteta da ostane nezapažena u znanstvenim krugovima i u našoj kulturnoj javnosti.

Hrvoje Lasić